

SE ÅLDERN FATABUREN

SE ÅLDERN

FATABUREN

2015

2015

SE ÅLDERN

Red. Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET

SKANSEN

Fataburen 2015

Nordiska museets förlag

Box 27820

115 93 Stockholm

www.nordiskamuseet.se/förlag

www.nordiskamuseet.se/fataburen

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Anders Carlsson

Bildredaktör och bildbehandling Karolina Kristensson

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Översättning Alan Crozier

Omslagsfoto »Fotografens dotter Tove dansar med sin farfar i trädgården.«

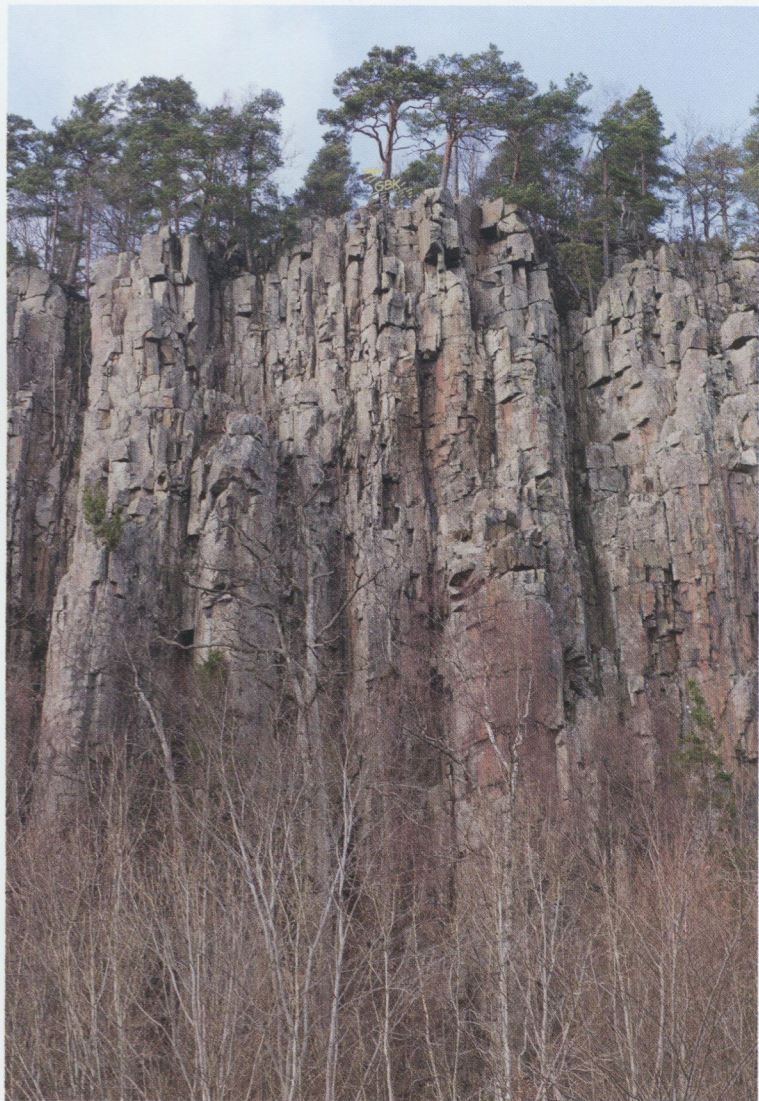
Foto: Sten Didrik Bellander, © Nordiska museet (NMA.0056089).

Pärmens insida Foto: Erik Liljeroth, © Nordiska museet (NMA.0029567).

Tryckt genom Italgraf Media 2015

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 577 1

Det branta stupet på sydvästra sidan av Halleberg – ett av många stup som, enligt traditionen, ska ha använts för att störta gamla och sjuka i döden.
Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet (NMA.0075603).

Ätteklubba och ättestupa

Seglivade myter

CECILIA HAMMARLUND-LARSSON är intendent vid Nordiska museet och var sakkunnig i utställningen *Gamlingar* 2014–2015.

»När de gamle vart åtteti år å varken hörde eller så, så slo de ihjäl döm, för då var ont ätter föda.« Så berättade en 92-årig man 1931 för Gunnar Granberg, medarbetare vid Landsmålsarkivet i Uppsala. Året därpå fick Granberg höra att det på kyrkvinden i Tidersrums kyrka i Östergötland fanns en »slätklubba«, en kraftig träklubba försedd med ett långt skaft. Om denna berättades: »Då när di vart gamle då slo di ihjäl döm mä den. Då va ett allane långt skaft; då skulle hele släkta hälle i den när di slo te.« Det var de gamla på ålderdomshemmet som berättade detta. Och mycket riktigt – på kyrkvinden hittades en träklubba med långt skaft. Klubban kom senare att hamna i Nordiska museets samlingar. Det långa skaftet förklarades alltså av att hela släkten, ätten, gemensamt skulle utföra dådet och därmed ta ett kollektivt ansvar för handlingen.

Vad är en ätteklubba? Har man verkligen någonsin slagit ihjäl gamla människor med en träklubba – eller knuffat dem utför ett brant stup, en ättestupa? Har det existerat en sedvänja enligt vilken de gamla själva skulle ha valt att kasta sig utför ättestupan? Dagens historiker svarar nej på frågan. Några belägg finns inte, det rör sig istället om en tradition som saknar verklighetsgrund. Förmodligen

har den sitt ursprung i den isländska Gautreksagan, som kan dateras till 1200-talet och som nedtecknades på 1400-talet. I Sverige blev den känd två hundra år senare. Sagan genrebestäms numera som en *fornaldarsaga*, dvs. en skämtsaga full av överdrifter och drastiska skildringar, avsedd att roa och locka åhörarna och läsarna till skratt. 1600-talets historiker, som gärna använde sagan som historisk källa, spred dess uppgifter om »aetternis stapni« vidare.

I Erik Dahlbergs *Suecia antiqua et Hodierna* (1705) finns så en påstådd ättestupa avbildad. Erik Gustaf Geijer tog upp temat i del två av den mycket spridda *Svenska folkets historia* (1832), där han skrev: »De ålderstigne störtade sig utför höga klippor, som deraf kallas Ättestupor«, och vidare: »Inhemska sägner förmåla äfven, att om någon af ålder blef sängliggande och skröplig, slägtingarne församlat sig och med klubba ihjelslagit honom.« Att Geijer angav *sägner* som källa för uppgifterna hindrade inte att såväl ättestupan som ätteklubban av många läsare uppfattades som en historisk realitet. I sockenbeskrivningar användes den för att förklara märkliga platsnamn och dramatiska klippformationer. Det dröjde heller inte länge förrän ättestupan hamnade i skolböckerna. I *Sveriges historia. Försök till Lärobok för skolans lägsta klasser*, i kapitlet »Landets utseende och folkets seder och bruk under hedniska tiden«, fick barnen läsa: »Den, som blifvit swag af ålder, förkortade lifwet derigenom, att han lät stinga sig med spjut eller ihjelslå sig med klubbor, eller störtade han sig utför ättestuporna.« På så sätt inför-livades ättestupet och ätteklubban i det kollektiva minnet och blev så småningom också till folklöre.

I arkiven finns i dag många uppteckningar om både ättestupor och ätteklubbor. Av dem framgår det att föreställningen ofta användes för att kontrastera den hedniska tiden mot det samtida kristna samhället där mord och självmord var förbjudna. Det var något man gjorde förr men inte nu – ett »förr« som emellertid var mycket opreciserat, om än alls. Ibland nämns just den »hedniska« tiden, men ibland är tidsangivelserna så vaga att det är högst osäkert huruvida man menar att ätteklubbor och ättestup använts och varit i bruk också under de senaste hundra åren. I flera upp-

Träklubban (NM.0197292) som förvarades på kyrkvinden i Tidarsrum i Östergötland kom till Nordiska museet 1934. Enligt traditionen på platsen var detta en så kallad »dö-klubba«, dvs. en klubba som användes för att slå ihjäl gamla med. Vad den verkligen har använts till är okänt. Kanske till att ge kyrkklockan en dovare klang? I bakgrunden stupet på Halleberg. Foto: Karolina Kristensson, © Nordiska museet.

teckningar framskymtar också tanken att man i andra socknar haft ätteklubba och ättestupa, men inte i den egna. Alltså tankegången att *andra har utfört fasansfulla och brottsliga handlingar, men inte vi*.

Just därför att föreställningen fanns blev den också ett tacksamt redskap, ett slagträ, att använda i 1900-talets debatt om åldringsvården. Mest känd för att ha använt ättestupan och ätteklubban som argument är författaren Ivar Lo Johansson. »Det äldsta ålderdomshemmet var ättestupan«, skrev han polemiskt 1952 i boken *Ålderdoms-Sverige. En stridsskrift*, i vilken han gick till storms mot ett riksdagsbeslut från 1947, enligt vilket staten skulle satsa på en utbyggnad av ålderdomshemmen, de tidigare fattigstugorna. Ivar Lo Johansson ville i stället se en utbyggnad av hemvården för äldre och sjuka. Hans jämförelse mellan ålderdomshemmen och fattigstugorna var drastisk men hade verkan. Riksdagsförslaget lades på is. I stället inleddes uppbyggnaden av hemtjänsten och en satsning på moderna pensionärshem.

Historikern Birgitta Odén använder i artikeln »Ättestupan – myt eller verklighet?« föreställningen om ättestupan och ätteklubban som utgångspunkt för en analys av och diskussion om hur historiska myter har använts som argument för att förändra samhället. Hon reflekterar därvid över historikerns ansvar för att avslöja myter som just *myter*. Risken finns att myter används för politiska syften. Uppfattningen om mytens innebörd kan snabbt skifta och det gör den farlig, understryker Odén. Ivar Lo Johansson använde myten i sin kamp för att förbättra de äldres levnadsvillkor. Men vad skulle hända om myten i stället gavs en omvänd innebörd, dvs. går från att användas som ett exempel på äldre tiders råa grymhet till att tjäna som positiv förebild, som en lösning på hur vi ska ta hand om gamla i livets slutskede? Naturligtvis inte så att vi plötsligt skulle börja störta de gamla och orkeslösa ut för bergsstup. Men för att ge uttryck för inställningen att åldrandet och åldringar utgör ett problem, en belastning för samhället. Eller, mer drastiskt, som argument för eutanasi. Just på detta vis är myten farlig – för att den kan brukas för olika syften, ges politisk sprängkraft, rättfärdiga beslut, legitimera maktutövning.

Vad säger det om vår egen tid att ättestupan och ätteklubban än i dag dyker upp i debatten om hur vi ska vårda och ta hand om våra äldre? Kanske att historisk analys kan kommuniceras bättre. Historiker säger *inte* att det *aldrig*, i något samhälle, har förekommit att äldre och sjuka har dödats för att de har ansetts ligga familj eller släkt till last. Förmodligen har det skett i enstaka fall. Det man framhåller är i stället att det inte finns några historiska belägg vare sig för att detta har varit en utbredd sedvänja eller för handlingar som varit godtagna eller sanktionerade av samhället eller stämt överens med människors moraluppfattning.